

**Agnieszka Gątarczyk, Seweryn Książę Czetwertyński.
Biografia, Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych
(Libra), Radzyń Podlaski 2007, ss. 148 + fot.**

Książka Agnieszki Gątarczyk o Sewerynie Czetwertyńskim jest pierwszą biografią tego wybitnego polityka i działacza społecznego, a przy tym właściciela dóbr ziemskich Suchowola. Pionierska pod każdym względem praca stanowi fragment rozprawy doktorskiej autorki pt. *Seweryn Książę Czetwertyński (1873-1945) – właściciel dóbr ziemskich Suchowola w powiecie radzyńskim i działacz Obozu Narodowego* (obronionej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w roku 2006) i ujęta jest w sposób zwięzły, lecz niezwykle treściwy. Doskonałe wyważenie konstrukcyjne pracy w postaci siedmiu rozdziałów i poparcie jej materiałami źródłowymi przy bardzo dobrym kunszcie metodologicznym autorki, czynią ową monografię praktycznie odporną na słowa krytyki.

Seweryn Czetwertyński to przedstawiciel wpływowego rodu w dziejach I oraz II Rzeczypospolitej, związanego bardzo ściśle z historią Kresów Wschodnich. Fakt ten należy szczególnie podkreślić, gdyż – jak powszechnie wiadomo – trudniej było zrobić karierę polityczną w tak zwanym „zaścianku”. Świadczy to o determinacji, odwadze i przekonaniu o słuszności swego działania, które na przykładzie życia Seweryna było widoczne zarówno na szczeblu parlamentarnym, jak i społecznym. Świadome i inteligentne zajmowanie się sprawami gospodarczymi na szczeblu lokalnym poparte było niezwykłą umiejętnością porozumiewania się z innymi warstwami społecznymi. Wrażliwość na losy innych ludzi sprawiła, że książę stał się pionierem gospodarczym na swoim terenie. Ta postawa cechowała Seweryna Czetwertyńskiego do końca życia, co jest dowodem na trwałość jego poglądów, pozbawionych znieczulicy na status społeczny ludności wiejskiej. Dbał przy tym i zwracał szczególną uwagę na rozwój intelektualny chłopów, niejednokrotnie przeznaczając na ten cel własne środki materialne.

Punktem wyjścia jest pierwszy rozdział zatytułowany *Korzenie*. Autorka bardzo starannie opisała antenatów Seweryna Czetwertyńskiego, a także przedstawiła genealogię rodową. Seweryn Czetwertyński należał do starożytnego rodu książąt ruskich, zaś jego przodkowie pochodzą od jednej „ze starszych gałęzi szczepu Ruryka” (s. 9). Samo nazwisko książąt jest nazwą odmiejscową i wywodzi się od Czetwertni położonej nad Styrem na Wołyniu w powiecie łuckim. Tu właśnie znajdowała się główna siedziba rodu.

Pierwszym znanym, udokumentowanym przodkiem Seweryna był książę Aleksander Czetwertyński żyjący w XIV w. „Jego prawnukowie dali początek dwóm liniom rodu Czetwertyńskich, zwanych Starą Czetwertnią i Nową Czetwertnią” (s.

10). Bohater monografii był „przedstawicielem gałęzi na Nowej Czwertni” (s. 10). Niestety autorka nie wchodzi w szczegóły dotyczące wczesnych antenatów. Zapewne przyczyną tego stanu rzeczy jest brak jakichkolwiek materiałów źródłowych na ten temat. Nie jest to jednak „usterka” znacząca. Praca bowiem dzięki temu nie jest przyćmiona długimi i żmudnymi wiadomościami nie wchodzącymi w sferę tematyczną.

Szczegółowe opisy przodków zaczynają się od osoby dziada ks. Seweryna. Kalikst Czetwertyński urodził się 13 października 1809 r. w Komargrodzie i „był synem Ludwika i Idalii Grocholskiej, córki Marcina, wojewody braclawskiego i Celiny z Chołoniewskich” (s. 10). Dziad bohatera wslawił się udziałem w powstaniu listopadowym, gdzie jako oficer 5 pułku ułanów wojska Królestwa Kongresowego wziął udział w 12 bitwach, za co został internowany. Po uwolnieniu, 15 października 1836 r. poślubił Zofię Kropińską. Małżeństwo trwało zaledwie trzy lata, ale zaowocowało przyjściem na świat dwóch synów – Ludwika i ojca Seweryna, ks. Włodzimierza, urodzonego 26 września 1837 r.

Wcześnie osierocony Włodzimierz wychowywał się pod okiem dziadków, zaś lata szkolne spędził w Instytucie Szlacheckim w Wilnie. Nauka trwała 5 lat i w roku 1856 ojciec Seweryna zapisał się na wydział przyrodniczy Uniwersytetu Kijowskiego. Po dwóch latach zrezygnował z nauki, by w 1859 r. udać się z ojcem w podróż zagraniczną do Paryża (s. 11). Była to praktyka pochodząca jeszcze z okresu staropolskiego, gdy młoda szlachta tłumnie wyjeżdżała na zachód Europy w celach edukacyjno-towarzyskich. Tak też uczynił Włodzimierz. W biografii Seweryna Czetwertyńskiego Gątarczyk nie podaje wiadomości o ewentualnej edukacji Włodzimierza. Należy jednak przypuszczać, że podjął się nauki. Byłoby rzeczą nieprawdopodobną gdyby szlachcic z tak głębokimi korzeniami, nie wykorzystał okazji i możliwości nauki w największych Uniwersytetach w Europie. Autorka opisuje jednak osobistości, z jakimi spotkał się Włodzimierz. Byli wśród nich: ks. Adam Jerzy Czartoryski oraz cesarz Napoleon III (s. 11).

Po powrocie do kraju wstąpił do nielegalnej organizacji spiskowej, za co został aresztowany i skazany na dożywocie oraz konfiskatę majątku. Po usilnych staraniach rodziny karę złagodzono, a dożywocie złagodzono na osiem lat katorgi w Usolu na Syberii. Po kilkunastu miesiącach pracy w warzelni soli, ponownie dzięki staraniom rodziny, udało się Włodzimierzowi wrócić do kraju. W niespełna pięć lat po powrocie, 10 lipca 1872 r. poślubił Marię Wandę hr. Uruską. Młoda para osiadła w dobrach Milanów, które stały się siedzibą rodową (s. 12). Bogaty opis dóbr Milanowskich oraz ich historia stanowią w tym miejscu niezwykle barwne tło nad notkami biograficznymi, które w przejrzysty sposób obrazują dzieciństwo Seweryna Czetwertyńskiego na tle życia codziennego w zaborze rosyjskim. W takiej oto scenerii 18 kwietnia 1873 r. w Warszawie urodził się Seweryn Franciszek Kalikst Czetwertyński.

Rozdział drugi traktuje o *Sylwetce Seweryna Czetwertyńskiego*. Zawarte są tu także bogate informacje dotyczące dzieciństwa oraz lat szkolnych. Pierwszymi nauczycielami Seweryna byli unicy, których matka naszego bohatera (zdecydowana przeciwniczka prawosławia), z wielką odwagą broniła przed władzami carskimi. Jednak rodzice, z obawy przed wciągnięciem swoich synów do organizacji konspiracyjnych, wysłali ich do gimnazjum w Rydze. Autorka nie opisuje, jakie lekcje mógł

pobierać w gimnazjum młody Seweryn i jaki był jego stosunek do nauki oraz jej wyniki. Ponadto nie ma odpowiedzi na pytanie, które nasuwa się przez cały czas: czy młody książę w tym okresie prowadził działalność patriotyczną, a może – pomimo sprzeciwu i obawy rodziców – był członkiem organizacji konspiracyjnych? Jest to rzecz niezwykle istotna dla zrozumienia późniejszego zaangażowania w działalność społeczną i parlamentarną Seweryna. Zwłaszcza, że załączek ten widzimy w wychowaniu unickim i w obronie kościoła przed zamknięciem, gdzie jako dwunastoletni chłopiec, „a już duchowo dojrzały”, nie bał się kozackiej kuli i mężnie bronił wpojonych wartości (s. 19-20).

Inne jest natomiast podejście autorki do okresu studenckiego, gdzie szczegółowo nakreśliła działalność patriotyczną księcia. W czasach nauki na wydziale ekonomicznym Politechniki w Rydze (którą skończył w 1897 r. z tytułem agronoma), był członkiem stowarzyszenia studenckiego Arkonii. Powstanie tej organizacji w 1875 r., wynikało z głębokiego patriotyzmu i chęci propagowania wartości. „Celem stowarzyszenia stało się niesienie pomocy kolegom, kształcenie charakteru i umysłu, wyrabianie poczucia godności osobistej oraz rozwijanie sił fizycznych. Dewizą członków stało się hasło: *Prawdą i pracą* [...]” (s. 20). To właśnie działalność w Arkonii ukształtowała ks. Seweryna do uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym. Po ukończeniu Politechniki Czetwertyński rozpoczął studia na uniwersytecie w Bonn. Tutaj również kontynuował „arkońską działalność”, co świadczy o jego rzetelności i oddaniu sprawie.

Po powrocie ze studiów Seweryn książę Czetwertyński 11 lipca 1898 r. poślubił Zofię hr. Przeździecką. Bardzo szybko młoda para zamieszkała w Suchowoli, którą otrzymali w darze ślubnym od ojca Seweryna. Tutaj właśnie postanowili założyć główną siedzibę rodową. Autorka bardzo skrupulatnie opisała historię i architekturę dóbr suchowolskich, wymieniając nawet gatunki drzew w parku zaprojektowanym w stylu angielskim.

W otoczeniu wspaniałej architektury przychodziły na świat dzieci Seweryna i Zofii, kolejno: Maria Józefa (1899), Barbara (1900), Anna (1902), Elżbieta Elwira (1905), Włodzimierz (1907), Stefan (1910) i Krystyna (1918) (s. 22). Wychowanie dzieci prowadzone było według zasad, jakie rodzice wynieśli z własnych domów, z mocnym naciskiem na sferę religijną. Wykształceniem dzieci, jak w każdej szanującej się rodzinie ziemiańskiej, zajmowały się guwernantki i zwracano na ten element szczególną uwagę. Agnieszka Gątarczyk w sposób niezwykle uważny opisała wszystkie aspekty dotyczące edukacji dzieci w pałacu książęcym, co uznać można za wielką zaletę biografii. Ukazano tu bowiem stosunek księcia do rzeczy najważniejszych, a w mniemaniu Seweryna z pewnością były trzy podstawowe: religia, edukacja i patriotyzm.

Działalność społeczna do roku 1914, jak sam tytuł wskazuje, dotyczy początków zaangażowania w sprawy publiczne. Seweryn Czetwertyński w roku 1900 został członkiem Komisji Hodowlanej w Towarzystwie Rolniczym Guberni Siedleckiej, co dało początek jego działalności (s. 30). Autorka w tym miejscu wymienia jeszcze kilka stanowisk, jakie w tym okresie pełnił książę, min.: delegat taksowy Towarzystwa Kredytowego na okręg siedlecki, prezes Towarzystwa Siedleckiego i założonego przez siebie Towarzystwa Rolniczego w Radzyniu (od 1908), członek Komitetu Mu-

zeum Przemysłu i Rolnictwa, skarbnik Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej Rolników i Ogrodników w Warszawie, członek Towarzystwa Dobroczynności w Warszawie (w latach 1904-1914 prezesem był jego ojciec), członek Czasowego Komitetu Rantunkowego dla Głodnych i Potrzebujących Pracy oraz prezes Komitetu Pomocy Biednym (s. 30-31). Jak widać, działalność Seweryna nie ograniczała się tylko do funkcji przynoszącej jemu samemu jakieś wymierne korzyści. Tak jak większa część zamożnego ziemiaństwa, zaangażował się w działalność charytatywną.

Agnieszka Gątarczyk podkreśliła, że za przełomowy okres w działalności politycznej Czetwertyńskiego należy uznać rok 1905. Wtedy to książę został członkiem Ligi Narodowej, co poprzez zaangażowanie w działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego pozwoliło mu w roku następnym zostać posłem do pierwszej Dumy Państwowej (s. 32-37). Wybór ten zmusił Seweryna do wyjazdu do Petersburga, gdzie został członkiem stronnictwa Spójnia oraz Koła Polskiego. „Celem Koła Polskiego [...] stało się uzyskanie autonomii dla Królestwa Polskiego” (s. 37). Nie udało się jednak osiągnąć żadnego z zamierzonych celów, gdyż Duma po zaledwie dwóch miesiącach funkcjonowania została rozwiązana. Nie był to jednak główny powód porażek Koła. W zamiśle cara bowiem nie było miejsca na wspólne rządzenie z Polakami, a jedynie miano tworzyć wrażenie współrządów. Padła zatem nadzieja po „rusyfikacyjnej odwilży”, ale pierwsze doświadczenie parlamentarne miało za kilka lat zaowocować w pełni w Sejmie odrodzonej Rzeczypospolitej.

Czetwertyński nie startował już do Dumy, lecz – realizując program Narodowej Demokracji – zajął się działalnością społeczną. W roku 1906 został prezesem Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów, zaś w 1907 prezesem Centralnego Towarzystwa Rolniczego. Nie zaniedbywał przy tym swoich interesów rozwijając w swym majątku zakłady przemysłowe, min.: tartak oraz gorzelnie. Pozwoliło mu to na zostanie w 1911 współnikiem finansowym Krajowej Spółki Gorzelniczej S. hr. Tarnowski, Zalewski i S-ka. Dzięki temu mógł sprzedawać swoje produkty „w ponad 180 sklepach w Warszawie i na prowincji (s. 51).

Działalność gospodarczą na szerszą skalę, przerwał wybuch pierwszej wojny światowej, o czym traktuje rozdział czwarty. Seweryn Czetwertyński nie zaprzestał jednak działalności społecznej i w 1914 został prezesem Wydziału Wykonawczego Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Warszawie. Zadaniem CKO było m.in. nie dopuszczenie do nagłego wzrostu cen oraz transport „towarów żywnościowych i sanitarnych do obszarów najbardziej potrzebujących” (s. 56). Przez zaangażowanie w CKO książę udał się do Rosji, by tam dbać o interesy Polaków oraz walczyć o przychyłność dla nich. Tu udzielał się w kilku organach: Zebrania Ogólnego Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Petersburgu, Zarządu Głównego CKO, Rady Zjazdów Polskich Organizacji oraz Narady Specjalnej przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Działalność patriotyczną po wybuchu rewolucji październikowej Seweryn przypłacił więzieniem w Homlu, gdzie przebywał trzy miesiące. Po uwolnieniu udał się z rodziną do Finlandii i dopiero po dłuższym czasie zdołała wrócić do kraju.

Rozdział piąty to *Działalność parlamentarna*. Po powrocie do Polski Seweryn Czetwertyński zaniechał działalności w organizacjach społecznych i dochodząc do wniosku, że „najszybszych i najskuteczniejszych” zmian można dokonać jedynie na

szczeblu parlamentarnym, „zaangażował się w działalność polityczną” (s. 66). „Do wyborów parlamentarnych Czetwertyński kandydował z list wyborczych tworzących wspólnie przez Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe i ugrupowania o narodowych poglądach. W 1919 r. był to Narodowy Komitet Wyborczy Stronnictw Demokratycznych (lista nr 2), w 1922 r. – Chrześcijański Związek Jedności Narodowej (lista nr 8), w 1928 r. – Blok Katolicko-Narodowy” (s. 67). Autorka bardzo wyraźnie podkreśla, że głównymi jego wyborcami byli chłopcy i dzięki temu zawsze wchodził do Sejmu. Nie powinno to dziwić, gdyż ksiądz był wielkim „dobrodziejem” dla tej warstwy społecznej. Czetwertyński także swój program wyborczy kierował do ludności wiejskiej, gdyż mieszkańców miast traktował jako „symbol zepsucia moralnego i zaniku dobrych obyczajów” (s. 68).

W Sejmie I kadencji (1922-1927) właściciel dób Suchowola był członkiem Sądu Honorowego i referentem budżetu Ministerstwa Spraw Wojskowych. Zajmował się tu głównie sprawami mu najbliższymi, czyli gospodarką rolną. Problem reform spędzał sen z powiek wielu posłom, gdyż 70% ludności żyło z rolnictwa. Czetwertyński praktycznie w całości swych zadań skoncentrował się nad projektem ustawy. W swych poglądach opowiadał się za ograniczeniem stanu posiadania wielkiej własności, „gdyż [...] mniejszy obszar gospodarstwa będzie sprzyjał lepszemu gospodarowaniu oraz będzie pozytywnie wpływał na wychowanie ziemian i ich dzieci na lepszych Polaków” (s. 70).

Niestety, poglądy Czetwertyńskiego co do reformy rolnictwa miały swoje konsekwencje. Po przegłosowaniu ustawy o reformie rolnej 10 lipca 1919 r. niezadowolone ziemianstwo wykreśliło go ze struktur Związku Ziemian, który miał inną koncepcję reform. Nie zraziło to jednak księcia do działalności parlamentarnej. W Sejmie II (1928-1930) i III kadencji (1930-1935) był wicemarszałkiem. Cały czas pracował także w komisjach, min.: prawniczej, skarbowo-budżetowej, wojskowej i spraw zagranicznych.

Nie startował w wyborach w roku 1935, lecz zajął się działalnością na terenie powiatu radzyńskiego. Intensywna działalność lokalna uwarunkowana była tworzeniem struktur Stronnictwa Narodowego. „Centrum organizatorskim stała się Suchowola” (s. 105). Czekало go trudne zadanie, gdyż w wyniku światowego kryzysu gospodarczego swą działalność nasiliła Komunistyczna Partia Polski. Konieczna była zmiana w strukturach i władzach SN. W roku 1936, w wyniku tych zmian, Seweryn Czetwertyński został prezesem Zarządu i postanowiono organizować zjazdy i szkolenia dla działaczy narodowych. Nowa taktyka w walce przeciwko komunistom zjednała sobie rzeszę agitatorów. Dzięki temu na terenie powiatu radzyńskiego powstała sieć kół Stronnictwa Narodowego. Działalność Seweryna była na tyle ogromna, że zaangażowani w struktury SN nazywali siebie „bojarami księcia Czetwertyńskiego” (s. 108). Agnieszka Gałarczyk potwierdza ten fakt tabelarycznie, podając liczbę zwolenników Stronnictwa w powiecie radzyńskim, która była największa w skali całego Podlasia (patrz tab. 3 i 4, s. 108-110).

Działalność Czetwertyńskiego przerwał wybuch drugiej wojny światowej. Jako zagorzały patriota nie wyjechał za granicę, jak mu proponowano, lecz został w Suchowoli, by wspomagać miejscową ludność w tych ciężkich czasach. Seweryn za-

angażował się także w pomoc partyzantom, za co w 1941 r. został aresztowany przez gestapo. Zatrzymano również jego brata Ludwika wraz z synem, Stanisławem, oraz kilkanaście innych osób, m.in. pracowników majątku. Wkrótce w toku śledztwa postanowiono aresztować także Marię Józefę Grocholską oraz szesnastoletnią Marię Czetwertyńską (córkę księcia). Wraz z Sewerynem trafiły później do lubelskiego Zamku. Proces Czetwertyńskiego zakończył się wyrokiem kary śmierci, lecz dzięki zabiegom rodziny wyrok zamieniono na obóz koncentracyjny w Oświęcimiu. Wpływy rodowe nie pozostały zamrożone i dzięki wstawiennictwu Róży z Branickich Radziwiłłowej udało się księcia Seweryna odesłać z powrotem do Zamku w Lublinie. Niestety, w 1944 r. Czetwertyński znalazł się ponownie w obozie koncentracyjnym, tym razem w Buchenwaldzie. W wyniku tego zabiegu stan księcia znacznie się pogorszył. Męka w nazistowskim obozie trwała przez rok, aż do wkroczenia aliantów na teren Niemiec. Po wyzwoleniu przez amerykańców Seweryn Czetwertyński trafił do Paryża, a stąd do Wielkiej Brytanii. W polskim szpitalu w Edynburgu poddał się operacji, po której zmarł 19 czerwca 1945 r.

Praca Agnieszki Gątarczyk jest niezwykle bogata w wiadomości dotyczące osoby księcia. Nie przesłaniają one jednak tła wydarzeń, jakimi autorka nasyciła ową biografię. Książka nie koncentruje się wyłącznie na przedstawieniu życia i działalności ks. Seweryna Czetwertyńskiego, lecz ukazuje pełne spektrum jego działań na tle ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej. Poparte jest to niebagatelną ilością cytowanego materiału źródłowego i literatury. Autorka wykorzystwała m.in. zespoły z Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Archidiecezjalnego w Lublinie, Archiwum Konserwatora Wojewódzkiego Ochrony Zabytków w Lublinie, Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, Archiwum Państwowego w Lublinie oraz Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau. Wszystkie te aspekty czynią z biografii wydawnictwo stricte naukowe. Jednak sposób interpretacji źródeł przez autorkę oraz barwna narracja czynią wydawnictwo bardzo przystępnym. Ma to niebagatelny wpływ na pozytywną reakcję czytelnika (także nie związanego ze światem naukowym) i ogólną, bardzo dobrą ocenę pracy.

Paweł Żochowski